

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА АРХЕОЛОГІЇ, ЕТНОЛОГІЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
ЦЕНТР АНТИКОЗНАВСТВА ТА МЕДІЄВІСТИКИ

ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XIV

ОДЕСА
ОНУ
2023

УДК 94(100)“-05/17”(08)

C773

Рецензенти:

- С. Б. Сорочан** – д.і.н., професор, зав. кафедри історії стародавнього світа та середніх віків ХНУ імені В. Н. Каразіна;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- О. М. Луговий** – к.і.н., доц., науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики, головний редактор;
В. В. Чепіженко – к.і.н., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, керівник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доц., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., доц., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
І. В. Нємченко – к.і.н., доц., почесний керівник Центру антикознавства та медієвістики;
О. В. Смигитина – д.і.н., проф., зав. кафедри археології, етнології та всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. Б. Шевченко – к.і.н., старший науковий співробітник Одеського археологічного музею НАН України.

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Протокол № 1 від 12 вересня 2023 р.

C773 Стародавнє Причорномор'я. Випуск XIV / Голов. ред. О. М. Луговий. –
Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2023. –
524 с.

ISBN 978-617-689-483-4

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XIV читань пам'яті П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, проведеної ОНУ імені І. І. Мечникова та Одеською Національною науковою бібліотекою 10–12 березня 2023 р.

ISBN 978-617-689-483-4

УДК 94(100)“-05/17”(08)
© Колектив авторів, 2023
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2023

-
- ⁹ Маклюк О.М. «Fidei Defensor»: від пропаської політики до Реформаційного парламенту Європейська Реформація
- ¹⁰ Козин І. Вероучение, учреждения и обряды англиканской церкви. СПб., 1868.
- ¹¹ Tudor Royal Proclamations. Vol 1. The Early Tudors (1485-1553). Ed. by P. L. Hughes&J. F. Larkin. New Heaven&London, 1964.
- ¹² The Reformation of the Ecclesiastical Laws of England, 1552. Ed. by 3. C. Spalding. Kirksville, 1992.
- ¹³ Elton G. R. England under the Tudors / Geoffrey Rudolph Elton. London, 1989.

Стефанія Демчук (Київ – Брно)

ПОНЯТТЯ СУЧАСНОГО У НІДЕРЛАНДСЬКІЙ КУЛЬТУРІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVI СТОЛІТТЯ

Ренесанс вважається переламним моментом для усвідомлення історичності часу. Першим звичайно пригадується Петрарка з його визначенням попереднього періоду як «tenebrae»¹, що прийшли на зміну блискучій Античності, і тепер, у свою чергу, мали поступитися місцем новому періоду піднесення відродження втрачених античних здобутків, зокрема мови. Дослідження таких поворотних моментів є одним із способів звернення до історії часу і зокрема поняття сучасності як частини історичного процесу.

Інший підхід передбачає реконструювання базових категорій, якими визначалася темпоральність Середньовіччя та Ренесансу. Достатньо згадати есей Жака ле Гоффа про час торгівців² чи опис середньовічного хронотопу в «Категоріях середньовічної культури» Арона Я. Гуревича³. Варто відзначити, що у випадку Ренесансу чи ранньомодерного часу таких досліджень відчутно менше. Із останніх звернень до цієї теми, згадаю лише п'ятирічний проєкт «Назад у майбутнє: очікування і дії щодо майбутнього у пізньосередньовічній та ранньомодерній Європі (бл. 1400–1830 рр.)» Сруна Путтвелса з Університету Антверпена, який триватиме до 2025 року та ґрунтується на «повільному читанні» торгової документації задля віднаходження питомих слів для опису майбутнього часу⁴. А також монографію 2018 року Тіни Скуен «Цінність часу у ранньомодерній англійській літературі» («The Value of Time in Early Modern English Literature»), яка звертається до аналізу літературних топосів (на кшталт посліху), реконструюючи політичний, соціальний та економічний аспекти⁵.

Третім можливим шляхом є поширений у працях істориків мистецтв аналіз темпоральності картин та інших візуальних пам'яток у термінах їх власного часу⁶. До цього спонукає сама специфіка візуальних джерел, які на відміну від наративів, відбуваються тут і зараз, одночасно у своїй повноті. Саме тому у різні періоди майстри по-різному структурували площину, щоб надати двовимірному простору хронологічної поступальності, як, наприклад, в усіх репрезентаціях симультанних дій пізньосередньовічного живопису. Також, багатоскладовість окремих пам'яток (наприклад, триптихів), спонукала вибудовувати розгортання дії особливим чином, зліва направо, задаючи зрозумілу для глядача хронологію. Окремим напрямом цих досліджень є аналіз символів часу – іконографічних деталей, які мали вказувати на минуле, сучасне чи майбутнє. Як, наприклад, у колективній монографії «Символи часу в історії мистецтв» («Symbols of Time in the History of Art», 2002)⁷.

Поняття сучасність: термінологія. Усвідомлення сучасності можливе лише в суспільстві, яке усвідомлює історичний процес у лінійній формі, у його поступовості і тягlostі, коли минуле, теперішнє (сучасне) і майбутнє являють собою три пов'язані, але відокремлені фази. Середньовічне світобачення поєднувало декілька ідей щодо структурування часу. Перша полягала в усвідомленні поділу історії на два періоди – до і після народження Христа, яка стала основною для юліанського, а потім і григоріанського календаря. Сформульована Діонісієм Екзегетом у 525 році як допомога для обліку Великоднів, ідея часу «до народження Христа» і після була підтримана і доповнена Бедою Достоповажним з його нумерацією років «ante [...] incarnationis dominica»⁸ та Алкуїном, під час діяльності якого при дворі Карла Великого літочислення вели «роками Господніми» («Anno Domini»)⁹. Сам історичний процес представав лінійним із передбачуваним Апокаліпсисом завершенням – кінцем світу та Страшним Судом.

Лінійність поєднувалась із циклічністю середньовічного календаря, який візуалізували у формі кола, де один місяць, знак зодіаку та тип робіт змінювали інші у постійному і неперервному ритмі. Подібний образ можна побачити у художньому музеї Лувену. Тут очевидний синтез християнської і пізньоантичної думки, де зодіак може сусідити з повсякденними справами та церковними святами, ніби ілюструючи слова з Еклезіасту: «Усьому час-пора, і на все слухна хвилинка під небом: час народитись і час померти, час садити і час посаджене виривати. Час убивати й час лікувати, час руйнувати і час будувати. Час плакати і час сміятись, час сумувати і час танцювати» (Проп 3:1-4).

Що ж до «новизни» історичного часу, то і з нею було непросто. З одного боку, поширеним було сприйняття і трактування подій з огляду на типологічну подібність, що знову-таки відповідає словам Проповідника, «Що було, воно й буде, і що робилося, буде робитись воно, і немає нічого нового під сонцем!... Буває таке, що про нього говорять: Дивись, це нове! Та воно вже було від віків, що були перед нами!» (Проп 1:9-10). З іншого, сама наявність «Старого» та «Нового заповіту» («*Veteris et Novi Testamenti*») підсилювала темпоральну дихотомію християнського календаря, це ж ставало вододілом між «новими» і «старими» часами, між сучасністю і минулим.

Сам термін «*modernus*» сягає пізнього V століття¹⁰, походячи від «*modo*», тобто «зараз, у цей момент», поширеного у класичній латині. Середньовічний похідник мав позначати саме сучасність, а не новизну, наголосити на зламі між язичницьким часом і християнською добою¹¹. Це вживлена у використанні прикметнику дихотомія помітна у листі Кассіодора від імені Теодоріха до Сіммаха: «Старанний послідовник давніх, сучасних найгідніший вчитель» («*antiquorum diligentissimus imitator, modernorum nobilissimus institutes*», *Variae*, IV, 51)¹². У словах Кассіодора, однак, давнина і сучасність виступають компліментарними, хоч і різними періодами: слідування давнім прикладам дозволяє гідно навчати сучасників. З бінарними опозиціями «*modernus*» і «*novelus/novus*» пов'язана суперечка, розпочата поетами у XII столітті відносно примату стилю¹³.

Це протистояння давнього і сучасного на початку XVI століття перейде в Нідерландах у площину мистецтва, де манера «*all'antica*», запозичена з ренесансної Італії, буде протиставлятися «*ars moderna*», тобто пізньоготичному мистецтву, на чому я зупинюсь далі.

В рамках цього дослідження я проаналізую дві основні реакції на сучасне у сенсі нового в нідерландській культурі першої половини XVI століття: відторгнення та схвалення – полюси, між якими коливалось і продовжує коливатися усвідомлення сучасного.

«Нові моди» та ідеї: гуманістична опозиція сучасності.

Перша реакція на сучасне як нове, яку мені хотілося б розглянути, це відторгнення. Німецькі та нідерландські гуманісти неодноразово повертаються до засудження нового, як у матеріальному, так і ідейному вимірі.

У «Кораблі дурнів» Себастьяна Бранта, швидко перекладеного нідерландською мовою через неймовірну популярність твору, проблема «нового» постає одразу у декількох главах. У одній із перших глав «Корабля» гуманіст зупинився на «нових модах» («*Von*

Nuwen Funden»), які, на його думку, завинили у ожіночнюванні чоловіків та «розкладанні» моралі:

«Те, що ганьбою в нас було,
Тепер пошани набуло.
Краса мужчини — борода.
А й він, як жінка, без стида
На себе вимаже олію,
Понікуди оголить шию.
В обручках ходить, в ланцюгах,
Як той невольник в кайданах»¹⁴.

Сучасність одягу стає ознакою пихи, що повертає нас до середньовічних алегорій семи смертних гріхів, де «Пиху» завжди уособлювала жінка (рідше чоловік) із дзеркалом та у «модному» одязі. Як наприклад, це зображено на панно з майстерні Ієроніма Босха. Брант підсумовує:

«Це знак, що вабить нас пиха
На стежку сорому й гріха.
І ми, раби нікчемні моди,
Від неї зазнаємо шкоди»¹⁵.

Звертався до цієї теми і Еразм Роттердамський. Зокрема, у трактаті «Про виховання дітей», він навчає хлопця вдягатися достойно, адже одяг є «тілом тіла» і візуальним проявом характеру людини та її звичок¹⁶. Даючи пораду, гуманіст зауважує водночас, що жорстких правил щодо одягу немає і не може бути, адже у всіх різні фінансові можливості, соціальний статус та місця проживання, які диктують свої правила¹⁷. Еразм пояснює: «Як і в багатьох інших речах, необхідно пристосовуватись, як говорить прислів'я, до звичаїв та країни; я додаю, що ще й до часів, адже навіть мудреці стверджували, що їх треба поважати. У всьому цьому різноманітті, однак, є те, що прийнятне і ні. Нащо, наприклад, пристосування, від яких немає жодної користі? Усі сміються з жінок, які носять сукні з довгим шлейфом, та засуджують чоловіків, які їх імітують»¹⁸. Так само Еразм, слідуючи за Брантом, засуджує так звану «Landsknechtmode»: «Роздирати свій одяг є вчинком дурня; носити яскравий різнокольоровий одяг більше личить блазням та мавпам»¹⁹.

У «Похвалі Глупоти» критика Еразма простяглася від одягу до інтелектуальних «новинок», де новим, утім, визначається не тільки сучасне самому гуманісту, але й усе, що слідувало після апостольських часів. Він зауважував: «Методи, якими працюють наші схоластики лише потоншують найбільш тонкі із тонкощів; адже ти швидше зможеш вибратися із лабіринту, ніж з переплетіння реалістів,

номіналістів, томістів, альбертистів,okkaмістів, скотистів – і я ще не перелічив усіх, тільки найголовніших. Однак у всіх цих сектах стільки вченості і складності, що, гадаю, самі апостоли потребували б допомоги якогось іншого духу, якби пробували подиспутовати на ці теми з нашим новим поколінням теологів»²⁰. Це нове покоління, переконує Еразм, відсторонилося від усіх інших, на яких вони дивляться із зневагою, адже самі «Вони захищені стіною схоластичних визначень, аргументів, висновків, неявних та явних припущень; у них так багато схованок, що їх би не спіймали навіть сіті Вулкана; бо вони вислизують за допомогою їхніх відмінностей, якими також вони розрубують усі вузли так само легко, ніби двосічною сокирою з Тенедосу; і їх роботи рясніють нововинайденими термінами та дивовижними словами»²¹.

Тут Еразм, вочевидь, засуджував не тільки схоластику як таку, але і так звану «*sermo modernus*», схоластичну проповідь, яка протиставлялась «*sermo antiquus*», давній проповіді, тобто гомілії»²².

У розмірковуваннях гуманістів та візуалізаціях художників легко побачити топос туги за «Золотим віком», давніми часами, на протигагу сучасності, коли все, починаючи від одягу до моралі та інтелектуального життя, зіпсувалося. Звісно, гуманісти тут слідували античним уявленням про Золотий, Срібний та Залізний вік як основні історичні періоди, де туга за Золотим віком була водночас і риторичним прийомом, і сатирою на сучасність.

Сучасні книжки, або маркетинг від нідерландських книговидавців. Однак гуманістичний погляд на сучасність як Залізний вік був не єдиним можливим, хоча, мабуть, він є найбільш відомим. Якщо поглянути на назви книжкових видань у Нідерландах, стає зрозуміло, що прикметник «новий» використовувався достатньо часто, вочевидь, з маркетинговою метою. Зустрічаються «нові» збірники пісень, «Нова кулінарна книга», збірки «нового мистецтва», і, звісно, «Нове вчення» Мартіна Лютера, чії тексти в оригіналі та в перекладах дуже швидко ширились Нідерландами у 1520-тих – 1530-тих роках.

Тут я зупинюсь на одному кейсі, пов'язаному з цим довгим переліком «нових» книжок, який проливає світло на те, що сприймалось сучасним радше в позитивному сенсі, а саме на «Новій кулінарній книзі» («*Een Nyeuwen Coock Boeck*»)»²³. Вона вийшла друком в Антверпені під редакцією Герарта Ворсельмана у 1556 (друге видання 1560) році. Ворсельман був практикуючим лікарем і проживав у тому ж Антверпені, консультуючи представників міського патриціату та інтелектуальної еліти. Його фах вже відрізняє цю книгу

від попередниць, написаних, чи принаймні записаних із слів кухарів. Середньовічні медики ставали авторами трактатів на кшталт «Regimen Sanitatis» чи «Gacuinum Sanitatis», які висвітлювали не рецепти, але дієтичні якості продуктів і страв, з огляду на гуморальну теорію. «Нова кулінарна книга» Ворсельмана створила прецедент, коли автором стає доктор медицини, додаючи до практичних рецептів їх можливу користь, чи зауважуючи про здатність їжі спасати від меланхолії, що наближає його до сучасних дієтологів та нутріціологів, що знаються одночасно на теорії і практиці харчування.

Що ж до «новизни» рецептів з книги, то Ворсельман запозичив їх з декількох джерел, що не відрізняло його від авторів попередніх збірок рецептів.

Першим джерелом уповні очікувано стала нідерландська кулінарна книга кінця XV або початку XVI ст., відома із конволюту бібліотеки в Генті. Ця кулінарна книга, в свою чергу, як і більшість інших середньовічних збірок завдячує низкою рецептів французькому «Le Viandier». Саме французька «висока кухня» до початку XVI століття була законодавицею смаків серед європейських еліт. 60 рецептів з неї були опубліковані у «Важливій кулінарній книжечці» під редакцією гуманіста Томаса ван дер Ноота 1514 року («Een notabel boesxken van cokერიjen»). Вона «подарувала» Ворсельману 113 рецептів (зі своїх 175).

Другим джерелом є італійська кулінарна книга «De honesta voluptate et valetudine» авторства Бартоломео Саккі (1421–1481), відомого як Платіна за латинською формою його рідного міста П'ядена. Книга була написана у 1465–1466 роках та надрукована у Римі та Венеції близько 1475 року, що робить її найбільш ранньою друкованою кулінарною книгою у світі²⁴. Платіна, як і Ворсельман, не був сам кухарем. Як він зізнається у вступі до своєї книги, усі рецепти запозичено у Маестро Мартіно да Комо, шеф-кухара та автора «Libro de Arte Coquinaria»²⁵. У 1460–1470-тих роках шеф Мартіно працював при дворі Лудовіка Тревізана, Камерленго Святої Римської церкви, міланського кондотьєра Джан Джакомо Тривульціо та, зрештою, при папському дворі.

Платіна скопіював рецепти, розроблені Мартіно та додав від себе «медичну частину». Саме цю структуру і запозичив Ворсельман, який, утім значно скоротив дієтологічну інформацію, наведену Платіною.

Що ж насправді нового було в антверпенській кулінарній книзі? По-перше, це звісно наявність рецептів салатів, що було натхнено книгою Платіни, зокрема рецепту салату з пастернаку

(«Solaet van pastinaken»)²⁶. Ворсельман наводить його в такій редакції: «Візьміть пастернак та добре проваріть його та злийте воду. Потім візьміть чисту воду та варіть їх разом із салатом-латук. Потім покладіть їх на блюдо і додайте сіль, оцет, коріандр та мелений перець. Ви також можете засмажити їх на маслі чи олії, коли їх вже зварили та очистили від серединки, а скибочки були вкриті борошном»²⁷.

Чому присутність салату важлива та вказує на новації? Овочі, особливо у сирому вигляді, мали серед дієтологів погану славу. Відповідно до гуморальної теорії, вони (особливо зелені) здебільшого вважалися «холодними та вологими», і, отже, сприяли продукуванню флегми, яка сповільнювала травлення та усі обмінні процеси в організмі, через що мали урівноважуватися соусами чи смаженням²⁸. Такі характеристики, а також доступність овочів зумовила їх низький статус у «високій кухні». Якщо зацукровані, або приготовані з медом та вином фрукти зустрічаються в якості десертів у середньовічних кулінарних книгах, то овочі майже повністю у них відсутні, програючи м'ясу, рибі, морепродуктам, мигдальному молоку і пряностям у якостях, ціні, екзотичності, а отже і в затребуваності. Ворсельман же не нехтує пастернаком, широко розповсюдженим у Нідерландах, хоча і радить варити, смажити і перчити його, щоб врівноважити його гуморальну природу.

Поворот до доступних продуктів, або ж навіть продуктів з власного саду і городу у високій кухні стається у Нідерландах одночасно в ідейному і повсякденному вимірі. Звісно, можна дискутувати, чи доцільно називати високою кухнею кухню міського патриціату, які і були головною аудиторією Ворсельмана²⁹. Утім, сам процес книгодрукування розмив кордони між елітарним та народним, доклавшись до постання популярної культури, спільної для різних верств одного суспільства.

Висновки. Сучасне («moderne») та нове («nieuw») як поняття співіснували у нідерландській культурі першої половини XVI століття. Найчастіше у текстах знаходимо згадки про нове: моди, книги, мистецтво, вчення. Якщо «моди», тобто нові тенденції в одязі знаходили засудження гуманістів як варіація риторичної фігури про сучасний занепад моралі, то у книгодрукуванні новизна стала елементом маркетингової стратегії, вказуючи на привабливість усього нового для ранньомодерної міської аудиторії. Як очевидно на прикладі «Нової кулінарної книги» Герарта Ворсельмана, «новий» не позначав абсолютно оригінальний чи інноваційний продукт. Значною мірою кулінарна книга покладається на попередні рукописні і друковані видання, хоча і інкорпорує незнайому до того нідерландцям італійську

традицію, зафіксовану Платіною у його опрацювання книги маестро Мартіно.

Отже, сучасність у нідерландській культурі першої половини XVI століття набуває нового значення та здебільшого позитивного забарвлення і виходить за межі виключно елітарних практик у світ міського повсякдення.

- ¹ Mommsen T.E. Petrarch's Conception of the 'Dark Ages' // *Speculum*. 1942. №2. P. 234.
- ² Le Goff J. Merchant's time and church's time in the Middle Ages // *Le Goff J. Time, Work, and Culture in the Middle Ages*. London-Chicago: The University of Chicago Press, 1980. P. 29-42.
- ³ Гуревич А.Я. Средневековый «хронотоп» // Гуревич А.Я. Избранные труды Средневековый мир С. 43–87.
- ⁴ «Back to the Future: Future expectations and actions in late medieval and early modern Europe, c.1400-c.1830» <https://www.uantwerpen.be/en/staff/jeroenputtevels/research/>
- ⁵ Skouen T. *The Value of Time in Early Modern English Literature*. London-New York: Routledge, 2019. 250 p.
- ⁶ Bergmeier A., Griebeler A. *Time and Presence in Art: Moments of Encounter (200–1600 CE)*. Berlin: De Gruyter, 2021. 425 p.
- ⁷ Heck G.W., Lippincott K. *Symbols of Time in the History of Art*. Turnhout: Brepols, 2002. 192 p.
- ⁸ Beda Venerabilis. *Bede, The Reckoning of Time*. Liverpool: Liverpool University Press, 1999, P. 126.
- ⁹ Frassetto M. *The Early Medieval World: From the Fall of Rome to the Time of Charlemagne*. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2013. P. 98.
- ¹⁰ Călinescu M. *Five Faces of Modernity: Modernism, Avant-garde, Decadence, Kitsch, Postmodernism*. Durham (NC): Duke University Press, 1987. P. 14.
- ¹¹ Featherstone M. *Consumer Culture and Postmodernism*. Los Angeles-London-New Delhi-Singapore: SAGE, 2007. P. 148.
- ¹² «Antiquorum diligentissimus imitator, modernorum nobilissimus institutes» Călinescu M. *Five Faces of Modernity: Modernism, Avant-garde, Decadence, Kitsch, Postmodernism*. Durham (NC): Duke University Press, 1987. P. 14.
- ¹³ Kimball B.A. *The Liberal Arts Tradition: A Documentary History*. Lanham: University Press of America, 2010. P. 90.
- ¹⁴ Брант С. *Корабель дурнів. Вибрані сатири*. К.: Дніпро, 1980. С. 15.
- ¹⁵ Брант С. *Корабель дурнів...С. 15.*
- ¹⁶ Erasme. *La Civilité puérile (1530)*. Paris: Isidore Liseux, 1877. P. 43. https://fr.wikisource.org/wiki/La_Civilit%C3%A9_pu%C3%A9rile/Chapitre_II
- ¹⁷ Erasme, *La Civilité puérile... P. 44.*
- ¹⁸ Erasme, *La Civilité puérile... P. 44ff.*
- ¹⁹ Erasme, *La Civilité puérile...P. 46.*
- ²⁰ Erasmus, *the Praise of Folly...P. 79.*

-
- ²¹ Erasmus, the Praise of Folly...P. 78.
- ²² Wenzel S. Medieval 'Artes Praedicandi': A Synthesis of Scholastic Sermon Structure. Toronto: University of Toronto Press, 2015. P. 45.
- ²³ Vorselman G. Eenen nyeuwen coock boeck. Wiesbaden: Guido Pressler, 1971. 282 p.
- ²⁴ Willan A., Cherniavsky M. The Cookbook Library: Four Centuries of the Cooks, Writers, and Recipes That Made the Modern Cookbook. Berkeley: University of California Press, 2012. P. 39.
- ²⁵ Montanari M. Medieval Tastes: Food, Cooking, and the Table. New York: Columbia University Press, 2015. P. 23.
- ²⁶ Vorselman G. Eenen nyeuwen coock boeck. Wiesbaden: Guido Pressler, 1971. P.109.
- ²⁷ Solaet van pastinaken. Neemt pastinaken ende siet se wel, ende ghiet dat water uut; dan neemt versch water ende siet se in dat water weder met lactouwen; dan doet se in een schotel ende doet er op sout, azijn, corianden ende peperpoeder. Men mach se ooc frijten in boter oft oly na dat se eens ghesoden is ende binnen het hert uut ghedaen ende in die bloemen ghewentelt. Vorselman G. Eenen nyeuwen coock boeck. Wiesbaden: Guido Pressler, 1971. P.109.
- ²⁸ Daas M.M. Medieval Fare: Food and Culture in Medieval Iberia. Lanham: Rowman & Littlefield, 2022. P. 66.
- ²⁹ Notaker H. Printed Cookbooks in Europe, 1470-1700: A Bibliography of Early Modern Culinary Literature. New Castle: Oak Knoll Press, 2010, P. 40.

Перелік скорочень

Abbreviations

- АА – Археологический альманах. Донецк.
АВУ – Археологічні відкриття в Україні
АЗ – Археологические записки Донского археологического общества.
АИМ – Археологические исследования в Молдавии. Кишинев,
Штиинца.
АМА – Античный мир и археология
АО – Археологические открытия
АПУ – Археологічні пам'ятки України
БФ – Боспорский феномен
БЧ – Боспорские чтения
ВДИ – Вестник древней истории
ДАОО – Державний архів Одеської області
ДП – Древнее Причерноморье. Одесса.
ЖМНП – Журнал Министерства народного просвещения
ЗООИД – Записки Одесского общества истории и
древностей
ІР НБУВ – Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені
В. І. Вернадського.
КСИА – Краткие сообщения Института археологии АН СССР. М.-Л.
МАСП – Материалы по археологии Северного Причерноморья
МИА – Материалы и исследования по археологии СССР. Москва;
Ленинград: АН СССР.
НАРМ – Національний архів Республіки Молдова.
ОВ – Одесский вестник
СА – Советская археология
СП – Стародавнє Причорномор'я. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова
ССПК – Старожитності степового Причорномор'я і Криму. Запоріжжя
ACSS – Ancient Civilizations from Scythia to Siberia.
BSPF – Bulletin de la Société préhistorique française. Paris.
FGH – Die Fragmente der Griechischen Historiker.
IOlb – Надписи Ольвии. 1968.
IOSPE, I² (*IFE I*²) – Latyshev V. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis
Ponti Euxini Graecae et Latinae. Petropolis, 1916. Vol.1. Ed.2.
*IFE I*² – Latishev B. 1916. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti
Euxini Graecae et Latinae. Petropolis
SB – Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten, begründet im
Auftrag der Strassburger Wissenschaftlichen Gesellschaft.
SEG – Supplementum epigraphicum Graecum
SP – Stratum plus
TE – Theatrum europaeum

БІОІСТОРИОГРАФІЯ ТА ІСТОРІЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

<i>Дьомін О. Б.</i> Рецензії в контексті персональної наукової історії професора П. Й. Каришковського	5
<i>Левченко Г. С.</i> Публікації з археології на сторінках газети «Одесский вестник» (1820-ті – 1830-ті рр.)	11
<i>Сапожников І. В., Айсфельд О.В., Корчемна І.С.</i> Програма ОТІС 1882–1884 років з археолого-історико-етнографічного опису міст і сіл Причорномор'я та Приазов'я.....	18
<i>Музичко О. Є.</i> Діяльність Ф. І. Успенського в Одесі: питання про школу істориків видатного вченого	29
<i>Лиман С. І.</i> Середньовічна історія слов'янських народів у творчості Степана Михайловича Кульбакіна: харківський період його науково-педагогічної діяльності (1904–1919)	44
<i>Гордієнко Д. С.</i> «Слово о полку Ігоревім» Володимира Перетца в історії української археології	51
<i>Попова Т. М.</i> «Ідея ритму» в науковій спадщині П.М. Біцилли (до дня пам'яті).....	65
<i>Налівайко А. О.</i> Джерелознавство середніх віків в дослідженнях Л. Беркута	75
<i>Левченко В. В.</i> Доля археолога: штрихи до біографії В. О. Пора-Леонович (до 80-х роковин від дня смерті)	82
<i>Майборода П.А.</i> З історії кафедри стародавнього світу та середніх віків Одеського університету. Частина І. Кафедра історії стародавнього світу в 1934–1941 рр.....	90
<i>Венгер А.Г.</i> Внесок Миколи Ковальського (1929–2006) у вивчення наративних джерел доби пізнього середньовіччя	102
<i>Степанян К. І.</i> До питання морфології та типології історичних соціокультурних спільностей	108

ПЕРВІСНА ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

<i>Піструїл І. В.</i> Скребки типу «Carene» верхньопалеолітичного поселення Анетівка II.....	122
<i>Главенчук А. В.</i> Зображення вагітних жінок в мобільній пластиці на верхньопалеолітичному поселенні Анетівка 2	130
<i>Кіосак Д. В.</i> Восьме тисячоліття до н. е. на Півдні України	137
<i>Тоцев Г. М.</i> Неолітичні могильники Мамай-Гори	144
<i>Пересунчак О. С.</i> Антропоморфна статуетка з трипільського поселення Тополі	149
<i>Бурдо Н. Б.</i> Усатівська культура. 100 років польових досліджень ..	158

<i>Іванова С. В.</i> Соціальний та хронологічний аспекти в археології (Буджацька ямна культура).....	166
<i>Агульников С.</i> Перехідний період від епохи пізньої бронзи до раннього залізного віку в Пруто-Дністровському межиріччі.....	171
<i>Яцук О. Ю.</i> Типологічне та технологічне розмаїття скляних намистин з високим вмістом міді в Центральній Італії ранньої залізної доби.....	175

ЕЛЛІНСЬКА ОЙКУМЕНА ТА АНТИЧНИЙ СВІТ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

<i>Туренко В. Е.</i> Образ друга і ворога в архаїчній ліриці	184
<i>Вар'ян О. О.</i> Nothoi та образ ідеального громадянина у Стародавніх Афінах	190
<i>Одрін О. В.</i> «Північні греки»: штучний термін чи історико-культурна реальність?	199
<i>Орлик О. Ю., Демчук С. А.</i> Культ Деметри у грецьких полісах Північного Причорномор'я	207
<i>Самойлова Т. Л.</i> Основні етапи економічного розвитку Офіусси-Тіри	214
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М.</i> Теменос Борисфена в сакральній історії Ольвійського полісу в архаїчну та ранньокласичну епохи	222
<i>Ніколаєв М. І.</i> Хронологічне підґрунтя історії Ольвії IV–I ст. до Р. Х.	226
<i>Папанова В. А.</i> Бронзові вироби з приміських садиб Ольвії	234
<i>Зелінський А. Л.</i> Датування візиту птолемейської військово-морської ескадри до Боспорського царства	240
<i>Савельєв О. К., Красножон А. В., Савельєва К. С.</i> Дослідження в південно-західній частині Тіри-Білгорода в 2020–2021 рр. (попередні результати).....	247

PAX ROMANA

<i>Баукова А. Ю.</i> Історична гідрогеографія північної частини римської провінції Азія в світлі писемних та нумізматичних джерел	257
<i>Кумінова К. А.</i> Образ Індії у «Флоридах» Апулея: історіографія проблеми.....	266
<i>Береговий В. Б.</i> Кипріан Карфагенський та питання жінки у ранній церкві Римської імперії	275
<i>Драгомирецька О. Г., Федорук А. В.</i> Римська спата з могильника біля с. Оселівка: про пізньоантичне озброєння з території Середнього Подністров'я	279

<i>Шевченко О. Б.</i> Дослідження дитячих поховань на прикладі кочових сарматів	284
---	-----

НУМІЗМАТИКА ТА СФРАГІСТИКА

<i>Ізбаиш-Гоцкан Т. О., Колесніченко Є. О.</i> Корпус монет царя Скіла з архіву П. Й. Каришковського	289
<i>Бондаренко А. О., Снитко І. О.</i> Нумізматичні знахідки античного часу з району солоного озера Оджиголь на Херсонщині в контексті початку економічного освоєння ольвіополітами західної частини Гілеї	292
<i>Bodzek J., Zajac B.</i> Olbian Coins Struck in the 1st century AD Found in Central Europe	298
<i>Янов Д. М., Корнусова І. В.</i> Фантазійні підробки античних монет в колекції Одеського археологічного музею	307
<i>Пивоваров С. В., Калініченко В. А.</i> Нумізматичні та сфрагістичні матеріали з городища другої половини XIV ст. в Зеленій Липі	314

ЦЕНТРАЛЬНА ТА СХІДНА ЄВРОПА ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

<i>Луговий О. М.</i> Турріс Прокопія Кесарійського та Тіра в VI ст.	323
<i>Лагодич В. Ю.</i> Війна з аварами імператора Маврикія: до питань хронологічних та географічних меж протистояння	332
<i>Kolomiets O. O.</i> To the Question of the Peculiarities of the Use of Building Materials in the Temple Architecture of the Middle and Late Byzantium	341
<i>Димидюк Д. А.</i> Використання дротиків у Вірменії епохи Багатидів (кінець IX – середина XI ст.)	343
<i>Головко О. Б.</i> Свідectво католицького місіонера Бруно Кверфуртського про його подорож до Східної Європи (1008 р.).....	352
<i>Сидоров Г. В.</i> Болгарсько-татарський похід на Константинополь в 1264-1265 рр. та дискусія щодо ролі Ногая в ньому	363
<i>Ліхтей І. М.</i> До питання про коронацію 1261 року чеського правителя Пршемисла Отакара II	370
<u>Добролюбський А. О.</u> «Присмак глінисті»	380
<i>Гулевич В. П.</i> Про виникнення та призначення замку Караул	390
<i>Пилипчук Я. В.</i> Падіння Угорського королівства. Угорщина при Ягеллонах (1490–1526)	398
<i>Федчук О. Б.</i> Образ Кримського ханства в британській свідомості XVI–XVIII ст.	408

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

<i>Казакевич Г. М.</i> Зі Скіфії до Скоттії: довге відлуння середньовічної легенди про скіфське походження ірландців	417
<i>Воротняк І. Д., Данилів М. В.</i> Мотиваційні витоки походів вікінгів: дискурс скандинавських джерел	424
<i>Стасюк О. В.</i> Августин проти Робін Гуда: походження милостині та наміри благочинця у творах середньовічних каноністів (XII–XIII ст.)	435
<i>Чепіженко В. В.</i> Леді де Моун: поважна вдова та вмільий підприємець	443

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ РАНЬОГО МОДЕРНУ

<i>Ціватий В. Г.</i> Інституціональна історія дипломатії та комунікативних практик Європи в добу Середньовіччя і Ранньомодерного часу: моделі комунікації, комунікативні технології, особливості міжкультурної комунікації.	455
<i>Побуцька С. С., Пількевич А. Л.</i> Поява та розвиток нової ідеологічної моделі держави і канонічного права крізь призму ранньої англійської Реформації (1529–1553 рр.)	463
<i>Демчук С. А.</i> Поняття сучасного у нідерландській культурі першої половини XVI століття	470
<i>Івченко О. С.</i> Політичні витоки ідеології конституційного роялізму.	479
<i>Нємченко І. В.</i> Апологія повстання в політичній творчості Олджернона Сіднея	485
<i>Гребцова І. С.</i> Національні мотиви у творчості фламандських майстрів живопису Пітера Брейгеля старшого і Якоба Йорданса	489
<i>Тоцький П. М.</i> Варенн 1791 р.: конституційна криза чи уроки моралі?	500

In memoriam

<i>Нємченко І. В., Луговий О. М., Чепіженко В. В.</i> Андрій Олегович Добролюбський (18 квітня 1949 р. – 28 вересня 2023 р.).....	513
<i>Красножон А. В.</i> На смерть професора Андрія Добролюбського.....	516
Перелік скорочень	518